

Наталія Семергей

Українська медична стоматологічна академія

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: nsemergey@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3095-3131>

Історія та історики у піднесенні українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття: новітня історіографія

Анотація. Метою статті є систематизація та аналіз студій новітньої української історіографії про розвиток історичної думки доби українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття, новий етап нагромадження яких розпочався на зламі 80-х-90-х років XX століття. В основі дослідження – цивілізаційна та соціокультурна методологія, системний науково-концептуальний підхід історіографічного аналізу, інструментарій яких дав змогу досягти пріоритетів науковості та об'єктивності у висвітленні історіографічних фактів, історизму та наступності у побудові історіографічного наративу, міждисциплінарності та інтеграції історіографічних висновків. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що на основі аналізу сучасних історичних студій охарактеризовано динаміку новітнього вивчення історичної думки та діяльності істориків у другій половині XIX – першій третині XX століття. З'ясовано, що на початку 1990-х років історикам (Я. Верменич, Г. Касьянов, В. Кравченко, Г. Мерніков, Я. Пиріг, П. Сохань, С. Стельмах та інші) вдалося емпірично накопичити багатий матеріал та розпочати системне осмислення змісту, специфіки та цивілізаційного значення української історичної думки імперської доби. Упродовж 2000-2015 років історики (Я. Калакура, В. Коцур, В. Масненко, П. Радько, О. Реєнт, О. Удод, О. Ясь та інші) запропонували синтетично-концептуальний зріз історичної думки окресленої доби, на основі новітньої цивілізаційної методології всебічно та цілісно розглянули зміст, особливості розвитку та націєтворчий потенціал історичної думки другої половини XIX – першої третини XX століття, запропонували системне уявлення про місце і роль історичних досліджень у генезі українського національно-культурного відродження. З'ясовано, що із середини 2010-х років й до сьогодні історики (Я. Калакура, В. Смолій, О. Удод, В. Яремчук, О. Ясь) звертаються до вивчення специфічності, локальності та мікроісторичності у розвитку історичної думки досліджуваного періоду. Вчені аналізують субдисциплінарні напрями тогочасного історієписання, стилі історичного мислення, інтелектуальні, персоналістичні та інституційні виміри української історичної думки, її суспільні та політичні контексти тощо. **Висновки.** З'ясовано, що в сучасній історичній науці проблематика місця і ролі історичних знань та істориків у піднесенні національного руху представлена репрезентативно. Здобутки новітньої історіографії засвідчують виняткове значення історичної думки та науково-дослідницьких і соціокультурних ініціатив тогочасних істориків у розвитку національної свідомості українців та активізації процесів націєтворення та державного будівництва доби Української демократичної революції 1917-1921 років.

Ключові слова: новітня українська історіографія, українське національно-культурне відродження, історія, історична думка, історики, М. Грушевський, націєтворення.

Постановка проблеми. У побудові Україною сучасних стратегій протидії гібридній агресії, пошуку адекватних та ефективних методів захисту національного інформаційного, ціннісного та смислового ландшафту виняткового значення набуває науково-історичне знання. Історії на історикам належить особлива роль щодо просвітництва суспільства про суверенність українського історичного процесу, його єдність, неподільність та окремішність. Наукове збагачення та суспільна легітимація вибудованого М. Грушевським розуміння українського історичного поступу займає ключове місце з-поміж завдань новітнього етапу консолідації українського суспільства. Не викликає сумніву теза про те, що національна історія є первинним джерелом націєтворення. Історична пам'ять та історична мітологія завжди виступали «... підсилючими чинниками, своєрідними каталізаторами національної свідомості в цілому» [Кресіна, 1998 : 97]. Яскравим свідченням співучасті істориків у творенні нації є розвиток історичного знання у добу національно-культурного відродження, зокрема у період другої половини XIX – першої третини XX століття. Саме в цей час не лише сформувався науково-

історичний стиль українського історіописання та його методологічний інструментарій, але й виявилася виняткова роль історії у піднесенні національного, культурного та політичного життя українства.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Цивілізаційне розуміння історії та антропологічний «поворот» до осмислення місця і ролі особистостей у творенні нації обумовили звернення сучасної історичної науки до вивчення історичної думки та діяльності істориків як творців національного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття. Серед дослідників, які вивчали різні аспекти порушеної нами теми, слід назвати: В. Верстюка, Я. Грицака, С. Єкельчика, Л. Зашкільняка, Я. Ісаєвича, Я. Калакуру, Г. Касьянова, В. Кравченка, В. Масненка, Ю. Присяжнюка, В. Сарбея, В. Яремчука, О. Яся та інших. Предметом їхніх наукових доробків були різні питання розвитку історичного пізнання, зокрема: умови створення, історіософія та тематика тогочасних історичних досліджень; місце і роль історичної думки у націєтворенні; біографічні портрети істориків, аналіз їхнього стилю історіописання; світоглядний потенціал історичних студій у протидії імперській колоніальній та шовіністичній політиці. У той же час осмислення вказаних наукових студій на сьогодні не було предметом окремого дослідження, що й вмотивовує гносеологічну та практичну актуальність публікації.

Мета статті. Дослідницькі пріоритети статті ми вбачаємо в систематизації та аналізі новітніх досліджень, що присвячені розвитку історичної думки та діяльності істориків у другій половині XIX – першій третині XX століття, – періоді піднесення історичних студій, на якому започатковано формування ціннісних підвалин національного змісту української історії. Вибір нижньої хронологічної межі предмета дослідження пов'язаний із появою академічних інституцій та праць істориків, що заклали національні традиції української історіографії (Київська археографічна комісія, науково-історичні пошуки М. Максимовича, М. Костомарова та інших). Натомість вибір верхньої хронологічної межі дослідження вмотивовуємо збереженням у 20-ті – на початку 30-х років XX століття традицій національної історіографії значною когортою істориків, активізацією їхнього протистояння більшовицькій ідеології, а також розвитком зарубіжного українознавства (І. Крип'якевич, С. Томашівський, В. Липинський та інші). Ми ставимо завдання виявити зміст «рефлексії» сучасних істориків щодо ролі українських історичних студій імперської доби у піднесенні національно-культурного відродження, розкрити значення історичної думки у політизації національного життя та розв'язанні світоглядно-ціннісних завдань творення української державності.

Виклад основного матеріалу. Д. Багалій, Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, О. Лазаревський, О. Левицький, М. Грушевський, С. Томашівський, В. Липинський, М. Слабченко, М. Яворський – це неповний «пантеон» тогочасних істориків, праця яких багато в чому прислужилася розвою сучасного наукового розуміння української національної історії. Не дивно, що у науковій дискусії щодо драйверів національного відродження, з-поміж яких вчені називають суспільно-політичних лідерів, інтелігенцію, митців, вчених, все ж спільною є думка про виняткову роль істориків, які першими розпочали наполегливо боротися за відродження української культури, стали збирачами українського фольклору, зберігачами історичної пам'яті та популяризаторами національної мови. Вчені, емпірично збираючи фактаж та історіософськи узагальнюючи український історичний поступ, оприлюднили та легітимізували у суспільстві парадигму самостійного та цілісного українського історичного процесу, уявлення про який стало невід'ємним складником як концепції національного відродження, так й ціннісної основи українського націє- та державотворення. Цілком виправданою вважаємо думку сучасного історика В. Яремчука, який, осмислюючи внесок тогочасних істориків в українське націєтворення, метафорично зазначав: «...створячи Україну через минуле» [Яремчук, 2017 : 84]. Він підкреслював, що на межі XIX-XX століть було остаточно концептуалізовано засади національної історії та запропоновано цілісний образ українського минулого. На думку В. Яремчука «... українська історія повинна була постати як високоякісний інтелектуальний продукт, який мав одночасно і вивести націю із стану летаргії, і консолідувати її в соціальному й регіональному сенсах, і переконати недружніх до українців сусідів у наявності історичних виправдань і прецедентів на заявлені сучасними лідерами претензії на національне самовизначення» [Яремчук, 2017 : 85].

У новітній історіографії наукове осмислення розвитку історичного пізнання в добу українського національного відродження було започатковано у 1990-х роках у наукових доробках Я. Верменич [1997], Я. Грицак [1996], Г. Касьянова [1993; 1999], Б. Кравченка [1997], В. Кравченка [1996], Г. Мернікова [1997], Я. Пирога [1993], П. Соханя [1993], С. Стельмаха [1997; 2000] та інших вчених. Характерною ознакою відповідних студій було пропедевтично-емпіричне накопичення дослідницького матеріалу,

.....
концептуальний аналіз розвитку історичного знання, виявлення тематики та змісту тогочасних історичних студій, їхній розгляд у хронологічній послідовності та динаміці. Дослідникам належить пріоритет у вивченні наукової діяльності тогочасних істориків, центрів історичної науки (Львівський, Харківський, Київський, Новоросійський та Чернівецький університети), наукових установ (Наукове товариство імені Шевченка, Товариство Нестора Літописця, Київська археографічна комісія, Українське історичне товариство, Історична секція ВУАН, керівником якої був М. Грушевський) та історичних часописів («Київська старовина», «Україна») тощо.

Беззаперечний авторитет у вивченні українського історіографічного процесу імперської доби належить В. Кравченку [1996]. Історик одним із перших запропонував огляд еволюції української історичної думки з другої половини XVIII – до середини XIX століття, розглянув її розвиток як домінуючу національного відродження. Погоджуємося із оцінкою істориків про виняткову методологічну цінність висновків В. Кравченка щодо збігу основних етапів національного відродження із еволюцією його важливого складника – тогочасної історіографії [Киян, 1999 : 146]. Такі тези дослідника підкреслюють вагоме місце історичного пізнання у тогочасних складних та суперечливих процесах протидії імперській політиці. Наукове вивчення української минушини (запорозьких традицій, гайдамацького руху тощо) позитивно впливало на активізацію масової національної свідомості українців, надавало необхідні історичні та ціннісно-світоглядні підстави для боротьби за державно-політичне відродження. Цінність наукового доробку В. Кравченка посилюється й тим, що йому вдалося прослідкувати процес розвитку модерної української історичної думки від «Історії Русів» до середини XIX століття. Він дійшов висновку про те, що історичні пошуки тогочасних дослідників відіграли вирішальну роль у протидії російській шовіністичній концепції, адже послідовне обґрунтування окремішності українського історичного процесу крок за кроком позбавляло російську історіографію імперських аргументів про єдність української та російської культур, елімінувало «шароварщину» та синдром декількох лояльностей, що були властиві українському суспільству наприкінці XVIII – на початку XX століття [Кравченко, 1996].

Значним кроком уперед у виявленні змісту та цивілізаційного значення тогочасної історичної думки стала поява досліджень Я. Верменич [1997] та Г. Мернікова [1997]. Вчені розглянули розвиток історичного пізнання під кутом зору історичних шкіл і центрів науково-історичних досліджень, які розпочали формуватися у другій половині XIX століття. Автори підкреслювали, що підготовлений тогочасними істориками матеріал, високий рівень його концептуалізації та наукової обґрунтованості дає підстави говорити про те, що наприкінці XIX століття українська історична думка еволюціонує, набуває національного змісту та необхідних академічних форм.

Вагомим досягненням історичного пізнання в імперську добу були предметом досліджень С. Стельмаха [1997ab; 2000ab]. Історика цікавила динаміка та тенденції розвитку історичної науки XIX – початку XX століття, він звертав особливу увагу на зміну теорії тогочасного історичного пізнання. Серед чинників його розвитку С. Стельмах виняткового значення приділяв позитивістській філософії, яка руйнувала залишки традиційного релігійного та метафізичного уявлення про світ, пропонувала нове бачення ідей прогресу та соціальної динаміки [Стельмах, 2000b : 67-68]. Крім того, цінним для розуміння шляхів розвитку історичної думки були висновки дослідника про те, що наприкінці XIX – на початку XX століття, за умови соціально-політичної кризи розпочався якісно новий етап у розвитку історичного пізнання, наслідком чого стало зародження історії як соціально-орієнтованої науки [Стельмах, 1997b : 153]. Було очевидним те, що спрощене і одностороннє тлумачення позитивізмом історичного розвитку, як плавного і детермінованого у висхідному напрямі руху до апріорно визначеної мети, методологічний монізм та орієнтація на об'єктивний бік історії позбавляли її індивідуальної самобутності [Стельмах, 2000a : 205]. Вчений констатував, що панівною тенденцією в розвитку історичної науки на початку XX століття було визнання широкого теоретичного і методологічного плюралізму, на основі якого можливий справжній науковий синтез [Стельмах, 2000a : 219]. Історіографічний наратив названих вчених вибудував новітнє уявлення про розвиток української історичної думки, дозволив осмислити місце і роль становлення наукової історії України для розв'язання політичних, соціальних та духовно-культурних завдань, що поставали перед українським суспільством на межі XIX-XX століть.

Виняткову цінність для осмислення місця і ролі істориків у національному відродженні становлять наукові праці Г. Касьянова [1993; 1999]. Вчений, аналізуючи український та світовий досвід становлення націй, наголошував, що історики відіграли вагому роль не тільки у розвитку теорій «політичної» та «етнічної» націй, але й стали творцями життєво необхідного для появи нації історичного міту. Г. Касьянов підкреслював, що історики виконали завдання легітимізації національно-державних домагань української нації історичними аргументами, виступили її «будителями», запропонувавши формування

суспільних уявлень про український історичний поступ [Касьянов, 1999 : 288].

Кінець 1990-х – початок 2000-х років ознаменувався «бумом» у вивченні історичної думки досліджуваного періоду. У цей час світ побачили наукові синтези, у яких на основі новітньої цивілізаційної методології було всебічно та цілісно розглянуто зміст, особливості розвитку та націєтворчий потенціал історичної думки другої половини XIX – першої третини XX століття. Упродовж 2000-2015 років історики запропонували синтетично-концептуальний зріз історичної думки окресленої доби. Це наукові доробки таких істориків, як С. Єкельчик [2010], Я. Калакура [2004], В. Коцур [1999], І. Колесник [2000, 2013], П.-Р. Маґочій [2012], В. Масненко [2001], С. Плохій [2013], П. Радько [1999], О. Реєнт [2003], О. Удод [2000; 2001], Р. Шпорлюк [2000], О. Ясь [2014ab] та інші. Завдяки оприлюдненню підготовлених вченими досліджень на сьогодні в історіографії вибудувалося системне уявлення про місце і роль історичних досліджень у ґенезі українського національно-культурного відродження. Можна констатувати про наявність багатого історіографічного знання щодо умов, шляхів та специфіки формування української національної історіософії наприкінці XIX – на початку XX століття.

Вагоме значення для актуалізації та розроблення методологічних проблем дослідження розвитку історичної думки доби національного відродження становить науковий доробок Я. Калакури. Вчений одним із перших у новітній історіографії здійснив цілісний та системний аналіз розвитку історичного знання. Цінною, зокрема, є запропонована дослідником періодизація української історичної думки, критерієм якої серед інших стала поява принципово нових явищ у суспільному і науковому житті, які істотно змінили характер і зміст історичних знань. Для нашого дослідження інтерес становлять такі виокремлені Я. Калакурою періоди розвитку історичної думки, як четвертий (середина XIX століття), що характеризувався появою університетських центрів історичних досліджень, діяльністю спеціальних організацій, що займалися дослідженням української минувшини, науково-історичними пошуками М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, історіософією Т. Шевченка; п'ятий (остання чверть XIX – початок XX століття), що позначився остаточним утвердженням української історичної науки, діяльністю Київської історичної школи документалістів, синтезом української історії М. Грушевським, збагаченням історичної думки творчістю М. Драгоманова, Б. Грінченка, І. Франка, Лесі Українки, Д. Донцова, реалізацією національної історіософії в Українській національно-демократичній революції; шостий (20-ті – початок 30-х років XX століття), під час якого інерція динамічного розвитку української історичної думки тривалий час протистояла більшовизму, а наукові пошуки істориків материкової України (Д. Багалій, І. Крип'якевич, М. Слабченко, С. Томашівський, Д. Яворницький) та діаспори (Д. Дорошенко, В. Липинський) зберігали та примножували традиції національної історіографії [Калакура, 2004 : 38-40].

Крім того, Я. Калакура дійшов висновку, що з другої половини XIX століття розвиток історичної думки слід оцінювати як динамічний та національно спрямований. Саме в цей час формувалися концептуальні та методологічні засади наукової історії України, вибудовувалася її історіософія. З-поміж чинників, що позитивно впливали на тогочасне історичне пізнання дослідник називав розвиток університетських осередків української історичної науки; діяльність галузевих організацій та установ, зокрема Київської археографічної комісії, Історичного товариства Нестора Літописця, Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства, Одеського товариства історії та старожитностей; діяльність Наукового товариства імені Шевченка та осередків «Просвіти» тощо [Калакура, 2004 : 40].

Особливий інтерес становить думка Я. Калакури про те, що розвиток історичних знань був тісно пов'язаний із літературно-художнім життям тогочасної України. П. Куліш, І. Франко, Т. Шевченко, П. Чубинський значно долучилися до розвитку національно-демократичної спрямованості тогочасної історичної науки. Окремо Я. Калакура досліджував вплив творчості Т. Шевченка на формування історіософських засад національної історії. Дослідник підкреслював, що національно-визвольна ідея та глибокий історизм творів Кобзаря реабілітували українську історію. Т. Шевченко «... розбудив понижену, приспану, перервану державницьку ідею українського народу. Він очищав історію від псевдогероїчних мітів, великодержавницьких фальсифікацій, різного роду спотворень, доводив безперервність етногенезу українців від найдавніших часів [Калакура, 2004 : 199].

Точкою біфуркації у розвитку української історичної думки, без сумніву, була наукова діяльність М. Грушевського. Запропонована ним схема історії українського народу стала науковим обґрунтуванням суспільного вибору на користь суверенітету, окремішності та самобутності українства. Я. Калакура, спільно з іншими дослідниками (Я. Пиріг, П. Сохань, В. Ульяновський) звертав увагу на те, що «Історія України-Руси» Грушевського, у якій вперше було викладено системне бачення історії України та засвідчено її безперервність і тяглість від найдавніших періодів до новітнього часу, відіграла ключову роль у зростанні історичної та національної самосвідомості українства, стала необхідним чинником нового піднесення національно-визвольного руху доби Української національно-демократичної революції

[Калакура, 2004 : 229, 233].

Вагоме значення для вивчення української історичної думки наприкінці XIX – у першій третині XX століття становлять дослідження В. Масненка [2001]. У них, на основі багатого джерельного матеріалу, розглянуто вплив історичного пізнання на націєтворчі процеси в тогочасній Україні. Методологічну цінність передусім становить розгляд В. Масненком проблематики взаємовпливів історичних студіювань і національної свідомості за допомогою теоретичного інструментарію таких категорій, як «історична пам'ять», «історична традиція», «історичний досвід», «історична свідомість», «національна свідомість» [Масненко, 2001 : 69]. Вчений дійшов важливого теоретичного висновку про те, що із XIX століття історична свідомість почала формуватися на основі наукових теорій, зокрема історичного обґрунтування походження народу. На зміну етнографізму прийшов історизм, а історична пам'ять розпочала виконувати вагомі компенсаторські та мотиваторські функції щодо розвитку етнонаціональної свідомості [Масненко, 2001 : 83-84].

На окрему вагу заслуговує розгляд В. Масненком діяльності українських наукових історичних установ і періодичних видань як чинника національної комунікації. Історик підкреслював, що історичні установи та видання забезпечили поширення та тлумачення у тогочасному суспільстві національного розуміння української історії, виконали роль необхідного ресурсу протидії імперським шовіністичним тлумаченням української минувшини [Масненко, 2001 : 184]. Історичні друковані видання виконували стратегічне завдання, яке, на думку В. Масненка, точно формулювалося на сторінках наукового часопису «Україна»: «маніфестацію відродження української наукової праці на широкому полі українознавства, від пре-історії й історії матеріальної культури та мистецтва, від мови, фольклору й письменства до історії соціальної і політичної» [Масненко, 2001 : 187].

Окремо В. Масненко наголошував на такій специфічній ознаці тогочасної історичної думки, як синтез загальнонаціональної історії та історії національних менших, що дало змогу реалізувати соборницький потенціал історичного знання. Дослідник наголошував, що національно-демократична революція 1917-1921-х років започаткувала етнонаціональний ренесанс, який обумовив зростання інтересу до дослідження культури та історії національних меншин [Масненко, 2001 : 300]. Крім того, специфічною рисою історичної думки 1920-х років В. Масненко вважав дослідження ролі інтелігенції у модерному українському націєтворенні. Тогочасні історики звертали особливу увагу на історичних постатей громадського життя, виявляли їхнє місце у процесі українського національного відродження, намагалися знайти континуїтет між давнім та модерним українством [Масненко, 2001 : 325].

Істотним кроком у вивченні розвитку історичної думки другої половини XIX – першої третини XX століття стали наукові надбання І. Колесник [2000]. Дослідниця запропонувала аналіз взаємозв'язку національного відродження та української історіографії, виокремили етапи такої взаємодії. Так, на її думку, саме на XIX століття припадає процес перетворення української історіографії з складової частини загальноросійської історичної науки на самостійну ідейно-організаційну структуру зі своїми установами, кадрами, науковою ідеологією, незалежними від російської, польської чи німецької історичної науки [Колесник, 2000 : 204]. Підтримуємо думку І. Колесник про те, що історична думка відіграла вагому роль у генезі національного відродження. Вона зазначала, що зміст інтелектуального чинника українського національного руху XIX століття становили передусім історико-топографічні та етнографічні студії, а також поширення знань про минуле українства серед широкого загалу [Колесник, 2000 : 211].

Значно розширює суспільні уявлення місце історичної думки у національному відродженні, запропонована І. Колесник періодизація їхніх взаємовпливів. Дослідниця, на основі критерію ідеологічних настанов українства, виокремила такі періоди українського відродження: реставраційний (80-ті роки XVIII – перша чверть XIX століття), для якого характерним було ангажування історичної публіцистики ідеями українського автономізму, історичний легітимізм, метою якого було відновлення старої державності в її давніх межах; романтичний (20-60-ті роки XIX століття), під час якого в історичних дослідженнях спостерігався поворот від автономізму до ідеї слов'янської єдності та міжслов'янського федералізму; народницько-громадівський (60-80-ті роки XIX століття), специфічною рисою якого була його просвітницька спрямованість, поширення історичних знань у недільних школах, читальнях, бібліотеках, публікація першоджерел, документів та історичних пам'яток; національно-політичний (80-ті роки XIX – початок XX століття), на якому відбулося остаточне оформлення національного руху, активізувалися процеси кристалізації ідеї державності в структурах масової та науково-історичної свідомості [Колесник, 2000 : 217-219]. Крім визнання істотного впливу історичної думки на якісно нові здобутки у процесі національного відродження, І. Колесник зробила висновок й про те, що саме історики (М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський та інші) забезпечили ідейний та організаційний провід національного відродження [Колесник, 2000 : 221]. Більше того, саме культурно-просвітницькі та науково-історичні організації відіграли вирішальну

роль у процесі накопичення та збереження інтелектуального потенціалу української нації, трансляції культурної традиції та духовного досвіду, були єдиною можливою формою організації розумової праці, її апробації та поширення серед освічених кіл українського суспільства [Колесник, 2000 : 224].

Важливо звернути увагу й на оцінку місця й ролі історичної думки у процесі національного відродження. І. Колесник висувала тезу про те, що українська історіографія виступила як засіб ідейно-теоретичного обґрунтування процесу національного відродження. Її роль обумовлювалася кількома аспектами: по-перше, історіографія постала як інструмент формування як масової національної свідомості, так і професійної та історичної культури; по-друге, науково-історична праця активістів національного руху сприяла обґрунтуванню політичних програм українства, адже ідея державності виникла саме в наративах історичних досліджень; по-третє, українська історіографія була щільно пов'язаною з культурно-громадською і просвітницькою діяльністю, популяризацією знань про минуле рідного краю, Україну та український народ, активною археографічною діяльністю відомих учених, літераторів, етнографів, знавців старовини; крім того, історіографічна практика відіграла вагомий роль в організаційному становленні українського руху у формі науково-літературних осередків, наукових установ, університетських центрів, теоретичних напрямів і наукових шкіл [Колесник, 2000 : 246-247].

У середині 2010-х років світ побачили нові видання присвячені аналізу місця і ролі історичної думки у національно-культурному та державно-політичному житті України досліджуваного періоду. Це наукові надбання таких сучасних істориків, як І. Гирич [2014], Я. Калакура [2016], В. Смолій [2019], О. Удод [2000; 2001], В. Яремчук [2017], О. Ясь [2014ab; 2017] та інші. Характерною ознакою новітнього етапу вивчення змісту, розвитку та значення історичних знань у контексті національного відродження є те, що предмет дослідження все більше набуває специфічності, локальності та мікроісторичності. Мова йде про аналіз субдисциплінарних напрямів тогочасного історієписання, стилів історичного мислення, інтелектуальних, персоналістичних та інституційних вимірів української історичної думки, її суспільних і політичних контекстів тощо.

Упродовж цього часу значної популярності набули персоналістичні студії, яскравим репрезентантом яких стало фундаментальне видання О. Яся «Історик і стиль. Визначні постаті українського історієписання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.)» [Ясь, 2014ab]. Дослідник зосередився на аналізові концептуальних, методологічних та інструментальних вимірів стилю історичного письма тогочасних вчених, зокрема В. Антоновича, Д. Бантиш-Каменського, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Липинського, М. Максимовича та інших. О. Ясь, на прикладі аналізу стилів мислення істориків національного відродження, розглянув еволюцію історичної думки від романтичного козакофільства до раціонального культурництва, виявив специфіку інтеграції позитивістської методології до історичного пізнання, розкрив зміст т. зв. «першого позитивізму» (В. Антонович, М. Драгоманов) та прослідкував його трансформацію у «критичний позитивізм».

Окремої уваги заслуговує інтерпретація О. Ясем історичної спадщини М. Грушевського, яку він розглядав як оптимістичний метанаратив. На його думку, історик вдалося модернізувати велику українську оповідь та її провідного героя – народ, поєднати критично-аналітичні та логіко-раціоналістичні складники із ірраціональними та інтуїтивними компонентами. Такий підхід дозволив М. Грушевському подолати державно-політичну дискретність й етнокультурну розмитість українського історичного життя (чергування відроджень і занепадів), а також підпорядкувати виклад історії телеологічній (цілеспрямованій) репрезентації минулого України, яка мала увінчатися потужним відродженням нації та інтенсивним національним розвитком [Ясь, 2014a : 495].

Цінною вважаємо запропоновану О. Ясем оцінку діяльності тогочасних істориків, аналіз їхнього історичного мислення та історіософії. Так, науковий набуток М. Максимовича він розглядав як перший крок у відтворенні цілісності українського історичного процесу [Ясь, 2014a : 182]. Історієписання М. Костомарова дослідник оцінював у контексті художнього представлення української минушини, що дозволило героїзувати українців, посилити ціннісно-сміслові підстави національного відродження [Ясь, 2014a : 242]. В. Липинського дослідник розглядав як вченого, приватний статус якого додавав свободи його культурним, дослідницьким та соціальним практикам, давав можливість позбавитися від тогочасних офіційних позицій, стереотипів та настанов [Ясь, 2014a : 586].

Аналізуючи науково-історичні стилі істориків другої половини ХІХ – початку ХХ століття, О. Ясь дійшов висновку про формування українського історієписання на перехресті двох культур – просвітництва та романтизму, що обумовило появу історика-критика та історика-художника. Дослідник підкреслював: «... романтизм спричинив потужні стильові трансформації українського історичного письма, зокрема перехід від великих багатотомних історій до дрібних публікацій з

.....
обсягу численних дослідницьких практик – етнографічних, фольклорних, літературних, мовознавчих, архівних, краєзнавчих, археологічних, мистецтво-естетичних, музичних тощо. ... тотальність настанов раціоналістичного та природно-правового мислення досить швидко перетворилася у строкате розмаїття фрагментарних, мозаїчних і динамічних мисленнєвих структур. ... із «мовної програми» романтизму фактично розпочався проєкт «винайдення України» [Ясь, 2014b : 400]. На зміну романтизму прийшов позитивізм, який обумовив появу своєрідного типу історика-енциклопедиста М. Грушевського, спричинився до упорядкування народницької та державницької шкіл української історіографії [Ясь, 2014b : 402-403].

На той факт, що саме у добу національного відродження відбулося становлення української наукової історіографії, звертав увагу Я. Калакура. Вчений зазначав, що українська історіографія почала складатися й утверджуватися як спеціальна галузь історичної науки і навчальної дисципліни на рубежі XIX-XX століть. Це було зумовлено, з одного боку, розвитком самої історичної науки в Україні, настійною потребою підсумувати її здобутки, з іншого – стимулом розвитку української історіографії були зростання національної свідомості, поширення національно-визвольного руху, Українська революція 1917-1921 років, могутній національно-визвольний рух спротиву комуністичному режиму [Калакура, 2016 : 36-37].

Значним внеском у розширення знань про умови, суспільно-політичний та соціокультурний контекст розвитку історичної думки у другій половині XIX – першій третині XX століття були наукові узагальнення В. Яремчука [2017]. Історик розглянув українську історіографію через призму суспільних і політичних контекстів її історії та запропонував модель національної історіографії як суспільного явища. Погоджуємося із думкою В. Яремчука, що російський царат «прослав» становлення національної української історії. Це, на думку дослідника, відбувалося в умовах, коли Російська імперія продовжувала розглядати діяльність українських інтелектуалів на ниві письменства, етнографії, фольклористики, мовознавства як невинне вивчення регіональних особливостей «русского народа», що дало можливість науковій історії зміцнити власний дослідницький рівень та суспільний статус [Яремчук, 2017 : 61]. У процесі становлення ідейних засад української історії В. Яремчук особливо підкреслював роль В. Антоновича, який легітимізував національну історію, став першим вченим, який обрав чітку і недвозначну українську ідентичність [Яремчук, 2017 : 72].

Погоджуємося із думкою М. Яремчука про те, що не тільки історична думка та її світоглядно-ціннісний потенціал підготували Українську революції 1917-1921 років, але й сама революція дала вагомий поштовх для українського історієписання, адже історики від переживання тих буремних подій отримали неоціненний досвід, що спонукав їх до перегляду попередніх поглядів [Яремчук, 2017 : 96]. Вчені зосередилися на вивченні причин поразки тогочасних державотворчих змагань, звернули увагу на історичні виміри державо- та націєтворчих інтенцій українського народу. В. Яремчук констатував, що процеси українського націєтворення кінця XIX – перших десятиліть XX століття породили соціальний запит на національну історію, якого не було в умовах невизначеної національної ідентифікації більшості українського населення обох імперій. Схвально оцінюємо позицію дослідника про те, що історичні дослідження активізували суспільний інтерес до минулого, стали активним чинником етнічних процесів та ментальних трансформацій у середовищі українства, відіграли вагомий роль в науково-історичному обґрунтуванні права українців на національне самовизначення [Яремчук, 2017 : 97].

Заслуговує на окрему увагу й розгляд В. Яремчуком цивілізаційного значення історичної спадщини М. Грушевського, яке, на думку дослідника, полягало передусім в обґрунтуванні не лише хронологічної єдності та безперервності українського історичного процесу, але й територіальної соборності українських земель. В «Історії України-Руси» було представлено історичну «приватизацію» українцями їхніх етнічних земель, обґрунтовано не лише територіальну, але й духовну інтеграцію українців в єдиний організм [Яремчук, 2017 : 106-107].

Аналізуючи еволюцію українського історичного пізнання, В. Яремчук у контексті співставлення 1920-х та 1930-х років вживає метафору «від золотого віку до історіографічної пустелі» [Яремчук, 2017 : 113]. Таку оцінку дослідник пояснює сприятливими умовами для розвитку історичної науки у 1920-х роках завдяки передусім політиці українізації, яка частково послабила ідеологічний тиск на істориків, дала можливість продовжити історичні пошуки на основі національної історіософії [Яремчук, 2017 : 120]. У той же час деякі історики зберегли національно-демократичну мотивацію (М. Грушевський, А. Кримський, Д. Багалій), а деякі стали на позиції українського комунізму (М. Слабченко, О. Оглоблин, О. Гермайзе, М. Яворський) [Яремчук, 2017 : 122-123]. До позитивних тенденцій розвитку історичної думки у 1920-ті роки В. Яремчук відносив: підтримку більшістю істориками самостійності українського історичного процесу; започаткування вивчення української історії на засадах марксистської методології, що привернуло увагу вчених до економічної та соціальної історії [Яремчук,

2017 : 124-125]. Натомість причини занепаду національної історіографії у 1930-х роках В. Яремчук вбачав у зміні внутрішнього політичного курсу в СРСР, його переходу до тоталітарних механізмів управління суспільством [Яремчук, 2017 : 130].

В останні роки історіографія збагатилася новими дослідженнями, предметом зацікавлень яких був розвиток субдисциплінарних напрямів української історичної думки другої половини XIX – першої третини XX століття, а також погляди тогочасних істориків на майбутнє. Так, інтерес викликає колективна монографія «Нариси з соціокультурної історії українського історієписання : субдисциплінарні напрями» [2019]. Її автори (О. Удод, С. Блащук, Я. Верменич, О. Ковалевська та О. Ясь) розглядають, зокрема, специфіку зародження сучасних субдисциплінарних напрямів історичних досліджень – локальної та соціальної історії, історії повсякдення тощо. У монографії обґрунтовується думка про те, що у 1920-х роках відбулося становлення такого напрямку історії, як історія права. Свідченням інституціонування нового субдисциплінарного напрямку історичних досліджень вчені називають створення науково-дослідних установ (кафедра історії західноруського та вкраїнського права УАН, Комісії для вивчення звичаєвого права), дослідження та публікацію історико-юридичних пам'яток тощо [Нариси, 2019 : 168]. Важливе значення, на думку вчених, мало й становлення економічної історії, яке пов'язують із дослідженнями М. Грушевського, а з 1920-х років М. Слабченка [Нариси, 2019 : 182-183]. Вивчення розвитку субдисциплінарних напрямів історії наприкінці XIX – на початку XX століття дає змогу констатувати, що саме в цей період відбувається не лише формування історіософських засад української національної історіографії, але й зростає її професіоналізація, диференціація та формування методологічного апарату.

У новітній історіографії звернено увагу не лише на дослідження істориками другої половини XIX – першої третини XX століття українського минулого, але й розглядаються їхні футуристичні погляди щодо проєкцій українського майбутнього. Цьому присвячена монографія В. Смолій та О. Яся «Суспільні ідеали та уявні проєкції українського майбутнього у репрезентації «діючих» генерацій інтелектуалів XX - початку XXI ст.» [Смолій, Ясь, 2019]. З-поміж низки порушених у дослідженні актуальних проблем, вчені розглядають уявлення про майбутнє української ідеї та українства, загалом в історіософії таких лідерів національного відродження, як І. Франко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, В. Липинських та інших. Так, В. Смолій та О. Ясь зазначали, що М. Грушевський розглядав майбутнє винятково у контексті здобутків українського відродження XIX століття. Національне відродження імперської доби він сприймав як пролог майбутнього державотворення [Смолій, Ясь, 2019 : 52]. Подібні уявлення були й у І. Франка, який висловлював думку про те, що розвиток політичної ідеї можливий лише за активної участі українців в адміністративних справах, їхнього доступу до влади. Національний ідеал він розглядав у світлі горизонту реальних політичних можливостей, культурних потреб, зацікавлень й устремлінь тогочасного українства, розділеного імперськими кордонами [Смолій, Ясь, 2019 : 56]. Такі дослідження дають змогу вияскравити діалектику історичних студій, підкреслити виняткове значення вивчення тогочасними істориками української минушини для прогнозування та проєктування українського націєтворення, актуалізують значущість історичної науки для новітнього етапу розвитку українства.

Висновки. Сучасні історики зазначають, що попри деструктивність колоніальних, шовіністичних, українофобських, імперських, а згодом радянських та більшовицьких умов, історична думка у другій половині XIX – першій третині XX століття переживала період інтелектуального піднесення. Тогочасні історики знайшли необхідні резерви для репрезентації нової парадигми українського історичного поступу, в основі якої була ідея самостійності, суверенності, окремішності та соборності української історії. Національний ціннісно-смысловий та історіософський потенціал історичної думки забезпечив позитивну динаміку розвитку національної ідентичності та ментальних трансформацій українства. Сформована у першій половині XIX століття малоросійська ідентичність, завдяки збагаченню та популяризації історичного знання, поступово змінюється переконаністю в окремішності українського народу, а подальша політизація національного відродження забезпечує появу вимог української соборності та політичної самостійності. Розвиток історичних досліджень дав винятково важливий поштовх для національно-культурного відродження, став його філософсько-світоглядною основою. Українські історики та українознавці, збирачі фольклору та народних старожитностей відігравали ключову роль в генезі та розвої українського національного руху. Утвердження національної свідомості та ідентичності в тогочасних українців було б неможливим без історичної основи – наукового обґрунтування та поширення у суспільстві переконаності в окремішності, самобутності та цілісності українського історичного процесу. Історики та українознавці стали ідейно-світоглядними драйверами націєтворення, забезпечили побудову сучасної концепції української історії та національної пам'яті.

Подяка. Висловлюю щиро вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Верменич, Я. В.** (1997). *Початки національної історичної науки : київські центри регіональних досліджень у 50-70 рр. XIX ст.* Київ : [Б. в.], 44 с.
- Гирич, І.** (2014). *Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.)* / відп. ред. О. Рубльов. Київ : Укр. письменник, 496 с.
- Грицак, Я.** (1996). *Нарис історії України : формування модерної української нації XIX-XX століття* : навч. посіб. Київ : Генеза, 360 с.
- Скельчик, С.** (2010). *Українофіли : Світ українських патріотів другої половини XIX століття.* Київ : КІС, 272 с.
- Калакура, Я.** (2004). *Українська історіографія : курс лекцій.* Київ : Генеза, 496 с.
- Калакура, Я. С.** (2016). *Методологія історіографічного дослідження : науково-методичний посібник.* Київ : ВПЦ «Київський університет», 319 с.
- Касьянов, Г.** (1999). *Теорії нації та націоналізму.* Київ : Либідь, 352 с.
- Касьянов, Г. В.** (1993). *Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть : соціально-політичний портрет.* Київ : Либідь, 176 с.
- Киян, О. І.** (1999). [Рец. на кн. : Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків : Основа, 1996. 376 с.]. *Український історичний журнал*, 1, 145–148.
- Колесник, І. І.** (2000). *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття).* Київ : Генеза, 256 с.
- Колесник, І.** (2013). *Українська історіографія : концептуальна історія.* Київ : Ін-т історії України НАН України, 566 с.
- Коцур, В. П., Коцур, А. П.** (1999). *Історіографія історії України. Курс лекцій.* Чернівці : Золоті литаври, 520 с.
- Кравченко, Б.** (1997). *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст.* Київ : Основи, 423 с.
- Кравченко, В. В.** (1996). *Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.).* Харків : Основа, 376 с.
- Кресіна, І.** (1998). *Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : етнополітичний аналіз : монографія.* Київ : Вища школа, 391 с.
- Маґочій, П.-Р.** (2012). *Україна. Історія її земель та народів* / пер. з англ. : Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук ; ред. укр. вид. Л. Ільченко ; відп. ред. В. Падяк. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 794 с.
- Масненко, В.** (2001). *Історична думка та націєтворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.).* Київ – Черкаси : Відлуння-Плюс, 439 с.
- Мерніков, Г. І.** (1997). *Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст. : проблеми теорії та історіографії : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06* / Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 215 арк.
- Нариси з соціокультурної історії українського історієписання : субдисциплінарні напрями – 2 : колект. монограф.** (2019) / О. Удод та ін. ; упоряд. Н. Пазюра ; за заг. ред. В. Смолія. Київ : Генеза, 288 с.
- Піріг, Я.** (1993). *Життя Михайла Грушевського : останнє десятиліття (1924-1934).* Київ, 122 с.
- Плохій, С.** (2013). *Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій* / авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ : Laurus, 440 с.
- Радько, П.** (1999). *Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX – XX ст. : концепції, ідеї, реалії.* Київ, 136 с.
- Реснт, О.** (2003). *Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.).* Київ, 340 с.
- Смолій, В., Ясь, О.** (2019). *Суспільні ідеали та уявні проєкції українського майбутнього у репрезентації «діючих» генерацій інтелектуалів XX – початку XXI ст.* / за ред. В. Смолія; упоряд. бібліограф., імен, і предмет, покаж. С. Блащук. Київ : Інститут історії України, 302 с.
- Сохань, П. С., Ульяновський, В. І., Кіржаєв, С. М.** (1993). *М. С. Грушевський і Асадетіа.* Київ, 196 с.
- Стельмах, С. П.** (2000b). Теоретичні новації у вітчизняній історіографії другої половини XIX століття. *Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Т. 18. Історичні науки*, 63–69.

- Стельмах, С.** (1997a). *Історична наука в Україні XIX – початку XX століття*. Київ : [Б. в.], 175 с.
- Стельмах, С.** (1997b). Парадигми історичної науки у XX столітті. *Політична думка*, 4, 153–169.
- Стельмах, С.** (2000a). Участь істориків України у міжнародній методологічній дискусії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Український історичний збірник*, 203–219.
- Удод, О. А.** (2000). *Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920-1930-х роках*. Київ : Генеза, 292 с.
- Удод, О. А.** (2001). *Історія: осягнення духовності*. Київ : Генеза, 192 с.
- Шпорлюк, Р.** (2000). *Імперія та нації*: пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 354 с.
- Яремчук, В. П.** (2017). *Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник*. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 288 с.
- Ясь, О.** (2014a). *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): монографія*: у 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. Київ : НАН України; Ін-т історії України, Ч. 1. 587 с.
- Ясь, О.** (2014b). *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): монографія*: у 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. Київ : НАН України; Ін-т історії України, Ч. 2. 650 с.

Наталія Семергей

Українська медична стоматологічна академія
кандидат історических наук, доцент (Україна)

История и историки в подъеме украинского национально-культурного возрождения второй половины XIX - первой трети XX века: новейшая историография

Аннотация. Целью статьи является систематизация и анализ исследований новейшей историографии, предметом которых было изучение исторической мысли украинского национально-культурного возрождения второй половины XIX - первой трети XX века. В основе исследования - цивилизационная и социокультурная методология, системный научно-концептуальный подход историографического анализа, инструментарий которых позволил достичь приоритетов научности и объективности в освещении историографических фактов, историзма и преемственности в построении историографического нарратива, междисциплинарности и интеграции историографических выводов. **Научная новизна** работы заключается в том, что на основе анализа тематики современных исторических исследований выделены этапы и охарактеризована динамика нового изучения исторической мысли и деятельности историков во второй половине XIX - первой трети XX века: пропедевтично-эмпирический (1990-е годы), который представлен научными студиями Я. Верменич, Г. Касьянова, В. Кравченко, Г. Мерникова, Я. Пирога, П. Соханя, С. Стельмаха и других историков, совершивших накопление и концептуальный анализ исследовательского материала о содержании, специфике и цивилизационном значении украинской исторической мысли имперской эпохи; синтетически-концептуальный (2000-2015 годы), представленный именами таких историков, как Я. Калакура, В. Коцур, В. Масненко, П. Радько, А. Реент, А. Удод, А. Ясь и других, которые на основе новейшей цивилизационной методологии всесторонне и целостно рассмотрели содержание, особенности развития и нацпеобразующий потенциал исторической мысли второй половины XIX - первой трети XX века, предложили системное представление о месте и роли исторических исследований в генезисе украинского национально-культурного возрождения; этап инновационной историографии (середина 2010-х годов - с.в.), в течении которого историки (Я. Калакура, В. Смолий, А. Удод, В. Яремчук, А. Ясь) обращаются к изучению специфики, локальности и микроисторичности в развитии исторической мысли исследуемого периода. Ученые анализируют субдисциплинарные направления исторического периода, стили исторического мышления, интеллектуальные, персоналистические и институциональные измерения украинской исторической мысли, ее общественные и политические контексты и тому подобное. **Выводы.** Установлено, что в современной исторической науке проблематика места и роли исторических знаний и историков в подъеме национального движения представлена репрезентативно. Достигновения новой историографии свидетельствуют об исключительном значении исторической мысли и научно-исследовательских и социокультурных инициатив историков в развитии национального сознания украинцев и активизации процессов нации и государственного строительства времен Украинской демократической революции 1917-1921 годов.

Ключевые слова: новейшая украинская историография, Украинское национально-культурное возрождение, история, историческая мысль, историки, М. Грушевский, нации.

Nataliia V. Semerhei

Ukrainian Medical Stomatological Academy
(PhD) History, Associate Professor (Ukraine)

History and historians in the regeneration of the ukrainian national and cultural revival of the second half of the XIXth – the first third of the XXth century: modern historiography

Abstract. The purpose of the article is to systematize and analyze the studies of modern historiography, the subject of which was to study the historical thought of the Ukrainian national and cultural revival of the second half of the XIXth – the first third of the XXth century. The study is based on a civilizational and socio-cultural methodology, a systematic scientific conceptual approach to historiographic analysis. Scientific tools of these approaches enabled to achieve the priorities to be scientific, historical, objective and logical in the coverage of historiographical facts, as well as interdisciplinarity and integration of the study results. **The scientific novelty** of the work is that on the basis of the analysis of the subject of contemporary historical studies the stages are distinguished and the dynamics of the newest study of the historical thought and activity of historians in the second half of the XIXth – the first third of the XXth century are presented. They are: propedeutical and empirical (1990s), the studies of Ya. Vermenych, H. Kasianov, V. Kravchenko, H. Mernikov, Ya. Pyroh, P. Sokhan, S. Stelmakh and other historians who carried out the accumulation and conceptual analysis of the research material on the content, specificity and civilizational significance of Ukrainian historical thought of the imperial age; synthetic and conceptual (2000-2015) represented by the names of such historians as Ya. Kalakura, V. Kotsur, V. Masnenko, P. Radko, O. Rerent, O. Udod, O. Yas and others, based on the latest civilization methodologies have fully and comprehensively considered the content, features of the development and national potential of the historical thought in the second half of the XIXth – the first third of the XXth century; the stage of innovative historiography (mid-2010s – present) during which historians (Ya. Kalakura, V. Smolii, O. Udod, V. Yaremchuk, O. Yas) begin to study specificity, locality and microhistoricity in the development of historical thought of the period under study. Scholars analyze the subdisciplinary trends of contemporary historical science, styles of historical thinking, intellectual, personal and institutional dimensions of Ukrainian historical thought, its social and political contexts, and other aspects. **Conclusions.** It has been found out that the problem of the place and the role of historical knowledge and historians in the regeneration of the national movement is represented in the present-day historical science in a rather representative way. The achievements of modern historiography testify the exceptional importance of the historical thought and research and socio-cultural initiatives of the historians of that time in the development of the national consciousness of the Ukrainians and the intensification of the processes of nationalization and state-creation during the Ukrainian Democratic Revolution of 1917-1921.

Key words: modern Ukrainian historiography, Ukrainian national and cultural revival, history, historical thought, historians, M. Hrushevsky, nation-creation.

References

- Hrytsak, Ya.** (1996). *Narys istorii Ukrainy : formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX stolittia [Essay on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the XIX-XX centuries]: navch. posib.* Kyiv : Heneza, 360 s. [in Ukrainian].
- Hrych, I.** (2014). *Ukrains'ki intelektualy i politychna okremishnist' (seredyna XIX – pochatok XX st.) [Ukrainian intellectuals and political separation (mid 19th – early 20th centuries)] / vidp. red. O. Rublov.* Kyiv : Ukr. pysmennyk, 496 s. [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.** (2004). *Ukrainska istoriografiia : kurs lektzij [Ukrainian historiography: a course of lectures].* Kyiv : Heneza, 496 s. [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya. S.** (2016). *Metodolohiia istoriografichnoho doslidzhennia : naukovo-metodychnyj posibnyk [Methodology of historiographic research: a scientific and methodological manual].* Kyiv : VPTs «Kyivskij universytet», 319 s. [in Ukrainian].
- Kasianov, H.** (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu [Theories of nation and nationalism].* Kyiv : Lybid, 352 s. [in Ukrainian].
- Kasianov, H. V.** (1993). *Ukrainska intelihentsiia na rubezhi XIX-XX stolit : sotsialno-politychnyj portret [Ukrainian intelligentsia at the turn of the nineteenth and twentieth centuries: a socio-political portrait].* Kyiv : Lybid, 176 s. [in Ukrainian].
- Kolesnyk, I.** (2013). *Ukrainska istoriografiia : kontseptualna istoriia [Ukrainian historiography: conceptual history].* Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 566 s. [in Ukrainian].
- Kolesnyk, I. I.** (2000). *Ukrainska istoriografiia (XVIII – pochatok XX stolittia) [Ukrainian historiography (XVIII – beginning of XX century)].* Kyiv : Heneza, 256 s. [in Ukrainian].
- Kotsur, V. P. & Kotsur, A. P.** (1999). *Istoriografiia istorii Ukrainy. Kurs lektzij [Historiography of the history of Ukraine. Course of lectures].* Chernivtsi : Zoloti lytavry, 520 s. [in Ukrainian].

- Kravchenko, B.** (1997). *Sotsial'ni zminy i natsional'na svidomist' v Ukraini XX st.* [Social change and national consciousness in Ukraine in the XX century]. Kyiv : Osnovy, 423 s. [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. V.** (1996). *Narysy z ukrainskoi istoriohrafii epokhy natsionalnoho vidrozhennia (druga polovyna XVIII – seredyna XIX ct.)* [Essays on Ukrainian historiography of the national revival era (second half of XVIII – middle of XIX century)]. Kharkiv : Osnova, 376 s. [in Ukrainian].
- Kresina, I.** (1998). *Ukrainska natsionalna svidomist' i suchasni politychni protsesy : etnopolitychnyj analiz : monohrafiia* [Ukrainian national consciousness and current political processes: an ethnopolitical analysis]. Kyiv : Vyscha shkola, 391 s. [in Ukrainian].
- Kyian, O. I.** (1999). [Rets. na kn. : Kravchenko V. V. *Narysy z ukrainskoi istoriohrafii epokhy natsionalnoho vidrozhennia (druga polovyna XVIII – seredyna XIX ct.)*. Kharkiv : Osnova, 1996. 376 s.]. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*, 1, 145–148. [in Ukrainian].
- Magochij, P.-R.** (2012). *Ukraina. Istoriiia ii zemel' ta narodiv* [Ukraine. History of its lands and peoples] / per. z anhl. : E. Hyjdel', S. Hrachova, N. Kushko, O. Sydorchuk ; red. ukr. vyd. L. Il'chenko ; vidp. red. V. Padiak. Uzhhorod : Vyd-vo V. Padiaka, 794 s. [in Ukrainian].
- Masnenko, V.** (2001). *Istorychna dumka ta natsiietvorennia v Ukraini (kinets XIX – persha tretyna XX st.)* [Historical thought and national formation in Ukraine (end of XIX – first third of XX century)]. Kyiv – Cherkasy : Vidlunnia-Plius, 439 s. [in Ukrainian].
- Mernikov, H. I.** (1997). *Shkoly v ukrainskij istorychnij nauksi druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. : problemy teorii ta istoriohrafii* [Schools in Ukrainian historical science of the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries : problems of theory and historiography]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.06 / Dnipropetrovskij derzh. un-t. Dnipropetrovsk, 215 ark. [in Ukrainian].
- Narysy z sotsiokulturnoi istorii ukrainskoho istoriepyssannia : subdystsyplinarni napriamy – 2 : kolekt. monohraf. [Essays on the socio-cultural history of Ukrainian historical writing: subdisciplinary directions]** (2019) / O. Udod ta in. ; uporiad. N. Paziura ; za zah. red. V. Smoliiia. Kyiv : Heneza, 288 s. [in Ukrainian].
- Plokhij, S.** (2013). *Kozats'kyj mif. Istoriiia ta natsiietvorennia v epokhu imperij* [Cossack myth. History and nation-building in the era of empires] / avtoryz. per. z anhl. M. Klymchuka. Kyiv : Laurus, 440 s. [in Ukrainian].
- Pyrh, Ya.** (1993). *Zhyttia Mykhajla Hrushevskoho : ostannie desiatylittia (1924-1934)* [The Life of Michael Hrushevsky: The Last Decade (1924-1934)]. Kyiv, 122 s. [in Ukrainian].
- Radko, P.** (1999). *Natsionalni tradytsii derzhavotvorennia v ukrainskij istoriohrafii ta politychnij literaturi XIX – XX st. : kontseptsii, idei, realii* [National traditions of state formation in Ukrainian historiography and political literature of the 19th – 20th centuries : concepts, ideas, realities]. Kyiv, 136 s. [in Ukrainian].
- Reient, O.** (2003). *Ukraina v impersku dobu (XIX – pochatok XX st.)* [Ukraine in the imperial era (XIX – beginning of XX century)]. Kyiv, 340 s. [in Ukrainian].
- Shporliuk, R.** (2000). *Imperiia ta natsii [Empire and Nation]* : per. z anhl. Kyiv : Dukh i Litera, 354 s.
- Smolij, V. & Yas, O.** (2019). *Suspilni idealy ta uivni proektsii ukrainskoho majbutnoho u reprezentatsii «diiuchykh» heneratsij intelektualiv XX – pochatku XXI st.* [Social ideals and imaginary projections of the Ukrainian future in the representation of "acting" generations of intellectuals of XX – beginning of XXI centuries] / za red. V. Smoliiia; uporiad. bibliohraf., imen, i predmet, pokazh. S. Blaschuk. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy, 302 s. [in Ukrainian].
- Sokhan, P. S., Ulianovskyj, V. I. & Kirzhaiev, S. M.** (1993). *M. S. Hrushevskij i Academia [M. S. Hrushevskij i Academia]*. Kyiv, 196 s. [in Ukrainian].
- Stelmakh, S.** (1997a). *Istorychna nauka v Ukraini XIX – pochatku XX stolittia* [Historical science in Ukraine of the 19th – beginning of the 20th centuries]. Kyiv : [B. v.], 175 s. [in Ukrainian].
- Stelmakh, S.** (1997b). *Paradyhmy istorychnoi nauky u XX stolitti* [Paradigms of historical science in the twentieth century]. *Politychna dumka*, 4, 153–169. [in Ukrainian].
- Stelmakh, S.** (2000a). *Uchast istorykiv Ukrainy u mizhnarodnij metodolohichnij dyskusii naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [Participation of Ukrainian historians in the international methodological debate in the late nineteenth and early twentieth centuries]. *Ukrainskyj istorychnyj zbirnyk*. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 203–219. [in Ukrainian].
- Stelmakh, S. P.** (2000b). *Teoretychni novatsii u vitchyznianij istoriohrafii druhoi polovyny XIX stolittia* [Theoretical innovations in the national historiography of the second half of the nineteenth century]. *Naukovi zapysky / Nats. un-t «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. T. 18. Istorychni nauky. 63–69. [in Ukrainian].
- Udod, O. A.** (2000). *Istoriiia v dzerkali aksiolohii : Rolistorychnoi nauky ta osvity u formuvanni dukhovnykh tsinnostej ukrainskoho narodu v 1920-1930-kh rokakh* [History in the Axiology Mirror: The Role of Historical Science and Education in the Formation of the Spiritual Values of the Ukrainian People in the 1920s and 1930s.]. Kyiv : Heneza, 292 s. [in Ukrainian].
- Udod, O. A.** (2001). *Istoriiia : osiahnennia dukhovnosti* [History: understanding of spirituality]. Kyiv : Heneza, 192 s. [in Ukrainian].

Vermenych, Ya. V. (1997). *Pochatky natsionalnoi istorychnoi nauky : kyivski tsentry rehionalnykh doslidzhen u 50-70 rr. XIX st.* [The Beginnings of National Historical Science: Kyiv Centers for Regional Studies in the 1950s and 1970 s.]. Kyiv : [B. v.], 44 s. [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. P. (2017). *Ukrainska istoriohrafiiia : suspilno-politychna istoriia : posibnyk* [Ukrainian historiography: socio-political history: a guide]. Ostroh : Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», 288 s. [in Ukrainian].

Yas, O. (2014a). *Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.) : monohrafiia* [Historian and style. Distinctive figures of Ukrainian historiography in the light of cultural epochs (beginning of XIX – 80 years of XX century): monograph]: u 2 ch. / za red. V. A. Smoliia. Kyiv : NAN Ukrainy ; In-t istorii Ukrainy, Ch. 1. 587 s. [in Ukrainian].

Yas, O. (2014b). *Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.) : monohrafiia* [Historian and style. Distinctive figures of Ukrainian historiography in the light of cultural epochs (beginning of XIX – 80 years of XX century): monograph]: u 2 ch. / za red. V. A. Smoliia. Kyiv : NAN Ukrainy ; In-t istorii Ukrainy, Ch. 2. 650 s. [in Ukrainian].

Yekel'chuk, S. (2010). *Ukrainofily : Svit ukrains'kykh patriotiv druhoi polovyny XIX stolittia* [Ukrainophiles: The World of Ukrainian Patriots of the Second Half of the 19th Century]. Kyiv : KIS, 272 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.04.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.05.2020 р.